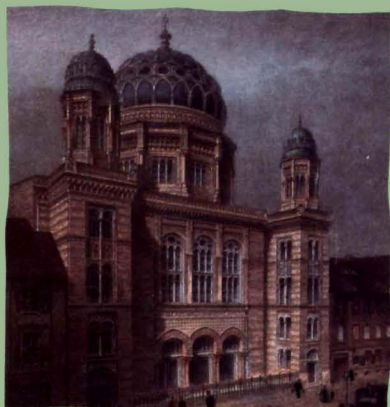

פול מנדס-פלור
מוניקה ריכרץ

סטיבן מ' לובנשטיין
פטר פולצר

ת ו ד ו ת יהודי גרמניה

בעת החדשה

ב

אינטגרציה

במחלוקת

1871-

1918

מרכז
זמן
שזר
לתולדות
ישראל

תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה

כרך ג: אינטגרציה במחלוקת

1871-1918

פרויקט של מכון ליאו בק

תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה

הועדה המייעצת

יוסף חיים ירושלמי, יעקב כ"ץ ז"ל, ורנר א' מוסה ז"ל, יורגן קוקה,
יהודה ריינהרץ, ריינהרד רירופ, איסמר שורש, פריץ שטרן

מתאם

פרד גרובל ז"ל

כרך א

מסורת והשכלה

1780-1600

כרך ב

אמנציפציה ואקולטורציה

1871-1780

כרך ג

אינטגרציה במחלוקת

1918-1871

כרך ד

התחדשות וחורבן

1945-1918

תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה

עורך: מיכאל מאיר
עורך מישנה: מיכאל ברנר

כרך ג
אינטגרציה במחלוקת
1918-1871

מאת
סטיבן מ' לובנשטיין פול מנדס-פלור
פטר פולצר מוניקה ריכרץ
תרגמו: רעיה נטנברוק-גינצברג ואירית סיון

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

Originally published in German under the title
Deutsch-Jüdische Geschichte in der Neuzeit
English translation: *German-Jewish History in Modern Times*
Edited by Michael A. Meyer
and Michael Brenner, assistant editor
Volume 3: Copyright © 1997 Leo Baeck Institute

המערכת המדעית

פרופ' ישעיהו גפני (יו"ר), צבי יקותיאל, פרופ' ג'רמי כהן,
פרופ' רוברט ליברטס, פרופ' מנחם מור, פרופ' שמואל פיינר, פרופ' יוסף קפלן
מרכזת המערכת: מעין אבינרי-רבהון

עריכת מדעית: רן הכהן
עריכת הלשון והבאה לדפוס: יצחק כהן
מרכזת הסדרה: טליה יקיר

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 2005

מסת"ב 965-227-149-7 ISBN

Catalogue No. 185-466 מספר קטלוגי

© כל הזכויות שמורות למרכז ולמנן שור לתולדות ישראל, תשס"ה

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד ממוחשב: מרכז ולמנן שור

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ

כולם בירושלים

תוכן העניינים

9	הקדמה מאת פטר פולצר
	פרק ראשון: התפתחות האוכלוסייה היהודית
13	מאת מוניקה ריכרץ
13	1. היהודים – מיעוט הולך ונעלם?
18	2. היטמעות על ידי נישואי תערובת והמרת דת
22	3. יהודים נתיני חוץ בגרמניה
27	4. נידודות ועיור
	פרק שני: המבנה המקצועי והחברתי
39	מאת מוניקה ריכרץ
39	1. המבנה המקצועי
46	2. מסחר ותעשייה
55	3. האליטה המשכילה
60	4. הריבוד הסוציאלי
	פרק שלישי: נשים במשפחה ובחברה
66	מאת מוניקה ריכרץ
66	1. משפחה וסיגול נורמות בורגניות
75	2. משפחה ומסורת
81	3. השכלת נשים ותחומי עבודה של נשים
89	4. בתנועת הנשים
	פרק רביעי: חיי הדת
97	מאת סטיבן מ' לובנשטיין
97	1. גוף חיי הדת היהודית בגרמניה
102	2. מוסדותיהם של הזרמים הדתיים וסגנונם
107	3. תגובת האורתודוקסים למעמד של מיעוט: הפולמוס סביב הפרישה
110	4. חידוש המאבקים בין המפלגות הדתיות
114	5. זרמים במחקר היהודי
115	6. ההשפעה הדתית של יהודי גרמניה בארצות אחרות

פרק חמישי: הקהילה

מאת סטיבן מ' לובנשטיין

117

118

121

122

125

129

136

140

1. אתגרי העיור

2. העיתונות היהודית

3. מודרניזציה של פעילות הצדקה

4. חינוך

5. התפתחות ארגונים יהודיים כלל-ארציים

6. ארגוני סטודנטים ונוער

7. קשרים בינלאומיים

פרק שישי: שיוויון בפני החוק וחיים ציבוריים

מאת פטר פולצר

143

144

151

157

163

178

183

1. שירות המדינה: הדלת הפתוחה למחצה

2. היהודים והלאומיות הגרמנית

3. היהודים והלאומיות בממלכת הבסבורג

4. פוליטיקאים יהודים בתקופה הליברלית

5. יהודים והשפעתם על המדיניות

6. חיי ציבור וחיים פרטיים

פרק שביעי: שובן של השנאות הישנות

מאת פטר פולצר

185

186

193

199

205

210

212

215

221

224

227

232

235

1. חותמן של השנים 1848 ו-1870

2. תחילתה של תנועה

3. קיסרות הבסבורג

4. התגובה הראשונית

5. השינוי בתוכנית הפעולה של האנטישמיות

6. המפלגות האנטישמיות בגרמניה לאחר 1890

7. אוסטריה: נצחוננו של קארל לואגר

8. יהודים וסלאבים

9. התאזרחותה של האנטישמיות הפוליטית

10. האנטישמיות כאידאולוגיה

11. הגזע בתורה ובארגון

12. נביאי תורת הגזע

פרק שמיני: התגובה לאנטישמיות

מאת פטר פולצר 243

1. מתקפת הנגד 243
2. הישגים ותסכולים 254
3. סגנונה החדש של הפוליטיקה היהודית 258
4. דרכי מילוט מן האפליה: הקפיטליזם והסוציאליזם 262

פרק תשיעי: אידיאולוגיה וזהות

מאת סטיבן מ' לובנשטיין 273

1. שינוי כיוון בזרם המרכזי: 'האגודה המרכזית' 274
2. דחייה עצמית ושנאה עצמית 279
3. הציונות: האלטרנטיבה הלאומית היהודית 282
4. הציונות ו'האגודה המרכזית': מדו־קיום בשלום לעימות 290

פרק עשירי: חלקם של היהודים בתרבות הגרמנית

מאת סטיבן מ' לובנשטיין 296

1. סדר הזמנים 299
2. מרכזי תרבות: וינה, פראג, ברלין 301
3. ספרות וביקורת הספרות 304
4. מוזיקה ואומנות חזותית 313
5. מדעי הטבע והרוח 314
6. היהודים כפטרונים תרבות 319
7. הסבר ליצירתיות התרבותית היהודית 321

פרק אחד־עשר: מגמות חדשות במחשבה היהודית

מאת פול מנדס־פלור 325

1. הויכוח על מהות היהדות 327
2. הגדרה מחדש של הדתיות היהודית 336
3. גרמניות ויהדות 343

פרק שנים־עשר: מלחמת העולם הראשונה

מאת פטר פולצר 348

349	1. שלום הבית האזרחי
354	2. היהודים ומדיניות מטרות המלחמה הגרמנית
358	3. התפוררות שלום הבית האזרחי
366	4. הפיקוח על ההגירה
369	5. לקראת המהפכה

	אחרית דבר
373	מאת מוניקה ריכרץ
377	רשימת הקיצורים
379	סקירה ביבליוגרפית
399	לוח תאריכים
401	מקורות התמונות
403	מפתחות

הקדמה

כרך זה עוסק במצבם של היהודים דוברי הגרמנית במרכז אירופה אחרי השגת השיוויון בפני החוק. עקרון השיוויון בפני החוק גקבע בחוק שעבר ברייכסטאג של 'הברית הצפון-גרמנית' ב־3 ביולי 1869, ובו נאמר בפסקה אחת בודדת: 'כל ההגבלות הנותרות על זכויות אזרחיות ופוליטיות, המבוססות על הבדלי דת, תבוטלנה'. עיקרון זה לא היה חדש. 'זכויות היסוד של העם הגרמני', שהתקבלו באסיפה הלאומית בפרנקפורט ב־1848, כללו הצהרה שנוסחה כמעט באותן מילים. אולם משנכשלו מהפכות 1848, הפכו 'זכויות היסוד' לאות מתה והייתה השתמטות כללית מקיום סעיפים דומים בחוקות של מדינות גרמניה השונות. בפועל המשיכו המוסדות הפוליטיים של כל מדינה ומדינה להיות הקובעים העיקריים של זכויות האזרח. הדו־משמעות בחוקה הפרוסית, אשר נשארה בתוקף עד 1918, ממחישה זאת. שעה שסעיף 12 חוזר על נוסח 'זכויות היסוד' של פרנקפורט, מבטיח סעיף 14 מעמד מועדף לדת הנוצרית 'במוסדות המדינה הקשורים לפולחן הדתי'. פירושו של דבר, כי יישום השיוויון האזרחי בפועל נותר שנוי במחלוקת.

החוק משנת 1869 היה שיאו של פרק שהתארך יתר על המידה. מספר מדינות, ובהן המבורג (1860), באדן (1862) ווירטמברג (1864), כבר העניקו שיוויון זכויות מלא. עם הקמתה ב־1871, הוחל החוק הפדרלי משנת 1869 על כלל הקיסרות הגרמנית. תהליך דומה התרחש גם בקיסרות האבסבורג, אשר לאחר פירוק הברית הגרמנית ב־1866 איבדה כל קשר רשמי עם יתר חלקי גרמניה. החוקה האוסטרית החדשה מדצמבר 1867 חזרה על הנוסח של 'זכויות היסוד', וכך גם החוקה ההונגרית מאותה שנה.

שלביה האחרונים של האמנציפציה אירעו בד בבד עם שינוי הנוף הפוליטי במרכז אירופה. מונרכיית האבסבורג הובסה בקרב קְניגגרַץ, ופשרה (Ausgleich) העניקה להונגריה למעשה מימשל עצמי בענייני פנים, והשאירה את יתר ארצות הכתר כמדינה נפרדת בפועל ממערב לנהר לייטה (Cisleithania). הקיסרות הגרמנית של שנת 1871, אשר הקיפה את כל המדינות הגרמניות למעט אוסטריה, לא הייתה מדינה אחידה אלא 'ברית נצחית' של שליטים. לממשלה הקיסרית היו סמכויות מוגבלות. עשרים וחמש המדינות שהרכיבו את הקיסרות המשיכו לשלוט על כל רמות החינוך ורוב מערכת המשפט, ועקב כך גם על המקצועות הקשורים בהם. לעובדה זו הייתה חשיבות רבה לגבי אפשרויות הקידום של יהודים בעלי כישורים גבוהים, שמספרם הלך וגדל. מאחר שענייני דת היו אף הם בשליטת המדינות, היו הבדלים ניכרים במעמדן של

הקדמה

הקהילות היהודיות. לסעיפים שונים בחוקה הייתה גם השפעה על ההזדמנויות שנפתחו בפני יהודים בחיים הפוליטיים. מאחר שהיהודים השתייכו עתה אל הקבוצות של בעלי ההכנסה הגבוהה, בעיקר באזורים עירוניים, ובבחירות למועצות העירוניות נהנו משלמי המיסים הגבוהים יותר מזכויות-יתר, הם בלטו יותר בפוליטיקה המקומית מאשר בזו הכלל-ארצית.

אף אחד מן השינויים הכבירים הללו בחוק ובפוליטיקה, אשר חוללו מהפיכה במצבה של האוכלוסייה היהודית בחלק גדול מאירופה, לא התרחש בחלל ריק. לקיסרות הגרמנית הייתה הכלכלה הדינמית ביותר באירופה, אולם הדינמיות החלה עוד לפני 1871. למעשה היה זה אחד הגורמים שקידמו את ההתפתחות המהירה לכיוון אחדות לאומית. בין השנים 1871–1910 גדלה האוכלוסייה בקיסרות מ-41 מיליון נפש ל-65 מיליון, וחלקם היחסי של המתגוררים בערים שבחן היו למעלה ממאה אלף תושבים הוכפל. בין השנים 1882 ל-1907 גדל אחוז המועסקים בתעשייה ובשירותים מ-50 ל-65 על חשבון החקלאות. מהקמת הקיסרות ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה כמעט הוכפלה ההכנסה לנפש. בקיסרות האבסבורג התקדם התיעוש בצורה מאוזנת עוד פחות. אף על פי שמספר ארצות כתר, למשל בוהמיה ואוסטריה התחתית (כולל וינה), היו מפותחות ביותר, ב-1900 עדיין עסקה מרבית האוכלוסייה בחקלאות.

דווקא בהקשר זה יש לראות את השינויים שחלו במבנה החברתי של היהודים. בתקופת ייסוד הקיסרות הגרמנית כמעט נשלמו תהליכי השינוי האדירים באוכלוסייה היהודית (ראו כרך ב). יהודי גרמניה נחלצו ממעמדם השולי; מכאן ואילך הם נמנו בעיקר עם בני המעמד הבינוני והיו בעלי השכלה וחילוניים יחסית. רק מעטים היו עשירים באמת ועדיין נותרו כיסים של עוני, בעיקר בדרום גרמניה ובמזרחה. המשפחות היהודיות הצטמצמו. אלמלא תוחלת החיים הגבוהה יותר וההגירה מן המזרח, היה שיעורה של האוכלוסייה היהודית בגרמניה יורד באופן אבסולוטי ויחסי כאחד. אין דבר הממחיש טוב יותר את השינוי במעמדם הכלכלי של היהודים מאשר שומות המיסוי הגבוהות והירידה החדה בקצב ההגירה מגרמניה. בסוף תקופה זו היו היהודים לא רק קבוצה עירונית, אלא תושבי מטרופולין – למעלה ממחציתם התגוררו בערים בנות יותר ממאה אלף תושבים. לאחר שהתבססו כלכלית ביקשו רבים יותר ויותר מיהודי גרמניה לפתח קריירה באחד המקצועות החופשיים ובחיי הרות. בארצות הכתר של אוסטריה שממערב ללייטה – בבוהמיה, במורביה ובווינה – המגמות היו זהות לאלה שבגרמניה. רחוק במזרח, בגליציה, שם התגוררו כשני-שלישים מן היהודים שמעבר ללייטה, שררו תנאים מסורתיים יותר. ההגירה מגליציה נשארה דרך המילוט העיקרית מדלות רבה שרק הלכה והתעצמה.

חיי הדת היהודיים התייצבו מחדש לאחר תהפוכות העשורים הראשונים של המאה ה"ט. בקהילות המשגשגות והמתורבתות של מרכז אירופה השתרשה ההסתגלות

הקדמה

למדרגה. האורתודוקסים נותרו מיעוט שלא עלה על 20 אחוז, והם נחלקו לפורשים מן הקהילות הממוסדות ולכאלה שנשארו בהן. אולם עוקצה של המחלוקת בין המחדשים למסורתיים קהה, ובמפנה המאה רוב הקהילות היהודיות בגרמניה התפשרו בענייני תפילות ומבנה. באוסטריה, לעומת זאת, הייתה לאורתודוקסים אחיזה גדולה יותר בקהילה היהודית, ולא רק בגליציה. המודרניזציה השפיעה גם על הפעילויות החילוניות של חיי הקהילה, בעיקר על ארגון הגיוני וביורוקרטי יותר של הסעד עבור יהודים ילידי המקום, מהגרים, או ההמונים המרוששים במזרח אירופה. יתר על כן, על כל ההתאגדויות הממוסדות היה לעמוד בתחילת המאה הכ' בפני אתגר חדש – התנועה הציונית. ההתערות הגדולה יותר של יהודים בחברה הכללית התבטאה בדחיקת הדת יותר ויותר לתחומי הפרט. מדבר זה השתמע, בניגוד לתקופות הקודמות, שהחינוך הדתי והמוסרי וטיפוח המורשת היהודית הפכו, במידה רבה, לנחלתה של האישה והאם. אולם מצבה של האישה היהודיה, לפחות בקרב המעמד הבינוני, נכנע גם הוא ללחצי המודרנה משום שהנשים רצו בהשכלה גבוהה ובאפשרות לעסוק במקצועות חופשיים. בדרישות הסותרות – השאיפה לקריירה אל מול התובות המסורתיות המצופות מהאישה כעקרת בית – היה פוטנציאל למאבקים קשים. אחד הסימפטומים של ההתפתחויות הללו היה צמיחת התנועה הפמיניסטית היהודית.

לסיפור הכללי הזה של קידמה ושל שיפור היה גם צד אפל: האפליה בחיים החברתיים והציבוריים לא פסקה. מעל לכל, האנטישמיות, שכלל לא נעלמה כפי שציפו האופטימיסטים הליברליים, התעוררה מחדש בשתי הקיסריות והפכה לפרקים לכות פוליטי משמעותי. הצורך להתנגד להתפתחות זאת ולהגן על זכויות האזרח הביא לסולידריות מחודשת בחיים היהודיים. מספר ארגונים, ש'האגודה המרכזית' (Centralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens) – 'האגודה המרכזית של אזרחים גרמנים בני הדת היהודית' הייתה בעלת ההשפעה הגדולה מביניהם, מיסדו מגמה זו. לאחר שהסיכויים להיטמעות גמורה פחתו, התעוררה מחדש ההתעניינות בהיסטוריה ובתרבות היהודית, ובסופה של תקופה זו הייתה בחברה היהודית צפיפות ארגונית ללא תקדים.

עם זאת, היהודים לא פרשו מהחיים הציבוריים. שלהי תקופת הקיסרות היו עבור מדענים, סופרים ואומנים יהודים תור זהב שבו זכו לתהילה עולמית. במקרים רבים הייתה היצירתיות שלהם בעלת איכות ביקורתית וחדשנית, שרק ליבתה את המחלוקת סביב בולטותם החדשה. התקופה שבה אנו עוסקים הייתה גם תור הזהב של ההגות היהודית עצמה בתחומי ההיסטוריה, התיאולוגיה והפילוסופיה, ונקשרה בשמותיהם של היינריך (צבי) גרץ (Graetz), מוריץ לצרוס (Lazarus), מרטין בובר (Buber), ליאו בק (Baek) ופרנץ רוזנצווייג (Rosenzweig). בשנת 1914 היו החיים היהודיים מגוונים יותר ומפוצלים יותר מבחינה אידיאולוגית מאשר בשנת 1870, כאשר הציונות,

הקדמה

הסוציאליזם וחזרה ליהדות רוחנית סימנו את הדרך למגמות של שנות העשרים. במירוץ החפז אל המודרניות, המאפיין את שתי הקיסרויות, השתתפו היהודים במידה יוצאת דופן אם כי לא ייחודית. הם ניצלו הזדמנויות ובכמה מקרים מכריעים אף עזרו ליצור אותן, אולם הם עשו זאת כחלק מהתפתחות שהקיפה חלק גדול מן האוכלוסייה של גרמניה ושל אוסטריה שמעבר ללייטה. מה שקרה למבנה החברתי של היהודים, למשפחה היהודית ולסגנון החיים היהודי לא נגד את ההתפתחות הכללית, אולם נטה להקדים אותה.

המשתתפים בכתיבת כרך זה מקווים שעל ידי הצגת החיים היהודיים בתוך ההקשר הרחב יותר של מרכז אירופה בשלהי המאה הי"ט יקלו על ההבנה הן של ההישגים והן של התסכולים הגדולים שחשה האוכלוסייה היהודית באזור זה – ההצלחות והכשלונות של האמנציפציה החוקית, של ההתערות החברתית והכלכלית ושל הכניסה אל התרבות הכללית. הם מקווים שתזכו להבנה טובה יותר של העולם שלפני 1914, הבנה שבלעדיה יישארו האסונות שקרו בזמננו כספר חתום.

פרק ראשון

התפתחויות דמוגרפיות

1. היהודים – מיעוט הולך ונעלם?

בקיסרות הגרמנית חיו מעט למעלה מחצי מיליון יהודים. בהיותם מיעוט קטן, לא היוו ב־1910 אפילו אחוז אחד מן האוכלוסייה. המיעוט הזה נבדל משאר האוכלוסייה בניידות גיאוגרפית וחברתית גדולה יותר. מבחינה היסטורית הוכרחו היהודים פעמים רבות לנודד בחיפושם אחר זכויות, הגנה, השכלה ומקורות פרנסה. גם אחרי שהושלם תהליך השוואת מעמדם החוקי על ידי חוקת הרייך מ־1871 שמרו היהודים על נכונות רבה יותר לניידות. אולם לא רק בניידות מרחבית מדובר, אלא גם בניידות חברתית, בעלייה נוספת בסולם החברתי אל המעמד הבינוני על אף העימות עם סכנות האנטישמיות. המשפחות היהודיות נדדו ברובן בתקופת הקיסרות מאזורים כפריים ומערים קטנות לערים הגדולות, שבהן צמצמו את מספר ילדיהן ושיפרו את השכלתן. עם העלייה הכלכלית עלה מספרם של אלה שסיגלו לעצמם את אורח החיים של הבורגנות. לפני מלחמת העולם הראשונה נמנו היהודים ברובם הגדול עם המעמד העירוני הבינוני. הם אומנם סיגלו לעצמם קווים רבים של הבורגנות, אולם דפוסי התנהגותם הדתיים והחברתיים היו גם להבא מושפעים מן המסורת היהודית והם נשארו מיעוט נבדל וברור.

טבלה 1

שנה	אוכלוסייה כללית במיליונים	יהודים	באחוזים
1871	41.06	512,153	1.25
1880	45.23	561,612	1.24
1890	49.42	567,884	1.15
1900	56.32	586,833	1.04
1910	64.92	615,021	0.95

מקור: B. Blau, *Die Entwicklung der jüdischen Bevölkerung in Deutschland von 1800 bis 1945*, עמ' 276, כתב יד שלא פורסם, מכון לזיו בק ניו יורק.

בארבעת הכרכים של **תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה** מציג צוות חוקרים מהשורה הראשונה דיוקן חי של ההיסטוריה היהודית בארצות דוברות גרמנית במשך כארבע מאות שנה. במסגרת סקירה היסטורית מקיפה של הקיום היהודי במרכז אירופה מהמאה השבע־עשרה עד השואה, נחקר המארג השלם של עבר מרתק זה. הסדרה עוסקת במגוון רחב של נושאים: חיי דת ותרבות, דמוגרפיה, פוליטיקה, חוק ומעמד חברתי־כלכלי, יחסים בין יהודים ללא־יהודים ומקומם של היהודים בהקשר הרחב של ההיסטוריה האירופית. כל כרך כולל גם מאמר ביבליוגרפי המפנה את הקוראים אל הספרות המשנית החשובה ביותר, לוח כרונולוגי הכולל את הנושאים העיקריים שנדונו בכרך וכן מפות ואיורים רבים.

אינטגרציה במחלוקת: 1871-1918 הכרך השלישי בסדרה, פותח בהענקת זכויות אזרח ליהודי גרמניה ואוסטריה-הונגריה ומתאר את המורכבות של האינטגרציה הכלכלית והחברתית שלהם. הוא דן במעמדם כמיעוט בקרב המעמד הבינוני הגרמני, במאבקם בגילויי האנטישמיות שהופנו כלפיהם ובצמיחתה של הציונות נוכח מציאות זו. כן עוסק הכרך בתמורות שחלו במעמדה של האישיה היהודיה ובתרומה הרחבה של היהודים לשגשוג של התרבות הגרמנית - במיוחד בברלין ובוינה - והתרבות היהודית.

תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה, המקיף את המחקר העדכני ביותר בנושא, הוא הישג בעל ערך עבור היסטוריונים ומורים ומקור הכרחי לכל קורא השואף להבין את המורשת המיוחדת במינה של העם היהודי במרכז אירופה. הסדרה היא פרויקט של מכון ליאו בק, שנוסד ב־1955 בירושלים, לונדון וניו־יורק, לשם קידום חקר היהודים בארצות דוברות גרמנית.

מיכאל מאיר (עורך הסדרה) הוא פרופסור להיסטוריה של עם ישראל בהיברו יוניון קולג' בסינסינטי.

מיכאל ברנר (עורך משנה) הוא פרופסור להיסטוריה ותרבות יהודית באוניברסיטה של מינכן. סטיבן מי' לובנשטיין הוא פרופסור להיסטוריה יהודית באוניברסיטה ליהדות בלוס אנג'לס. פטר פולצר הוא פרופסור אמריטוס למימשל ומינהל ציבורי ב'אול סולס' קולג', אוקספורד. פול מנדס־פלור הוא מנהל המרכז ע"ש פרנץ רוזנצווייג לחקר הספרות ותולדות התרבות היהודית־גרמנית באוניברסיטה העברית בירושלים ומלמד באוניברסיטת שיקגו. מוניקה ריכרץ ניהלה את המכון לתולדות יהודי גרמניה בהמבורג.

על העטיפה: לודוויג רוהבוק ויוזף מקס קולב, בית הכנסת ברחוב אוראנייבבורגר בברלין, 1875 לערך.
עיצוב העטיפה: גדעון דן

דאנקוד 185-465
מחיר מומלץ לצרכן 93.60 ש"ח